

**ОЦІННІ АСОЦІАЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ КОМПОНЕНТІВ-
НАЙМЕНУВАНЬ ЛЮДЕЙ ЗА РОДОМ ЗАНЯТЬ**

Пономарьова О. А.

У статті проаналізовано оцінні асоціації, закріплені за найменуваннями людей за родом занять, які виступають у складі фразеологічних одиниць української, англійської та німецької мов. Дослідження цих асоціацій набуває особливої актуальності тому, що ця група найменувань більшою мірою, ніж будь-яка інша, перебуває у полі зору соціальної оцінки, адже з назвою професії пов'язується певна соціальна конотація, схвалення чи осуд у мовному колективі. Особлива увага зосереджена на виявленні якостей, характерних для тієї чи іншої професійної особистості, та відтворенні ціннісної шкали професій, наявної у колективній свідомості народів-носіїв досліджуваних мов. Як висновок стверджено, що більшість назв людей за родом занять у внутрішньофразеологічному контексті викликають негативні оцінні асоціації. Крім того, порівняльний аналіз дозволяє нам дійти висновку про національно-культурну специфіку в осмисленні низки професій.

Ключові слова: фразеологія, фразеологічна одиниця (ФО), назви людини за родом занять, професії, оцінні асоціації.

В статье проанализированы оценочные ассоциации, закрепленные за наименованиями людей по роду занятий, которые выступают в составе фразеологических единиц украинского, английского и немецкого языков. Исследование этих ассоциаций приобретает особенную актуальность потому, что эта группа наименований в большей степени, чем любая другая, находится в поле зрения социальной оценки, ведь с названием профессии связывается определенная социальная конотация, одобрение или осуждение в языковом коллективе. Особое внимание сосредоточено на выявлении качеств, характерных для той или другой профессиональной личности, и

воссоздании ценностной шкалы профессий, имеющейся в коллективном сознании народов-носителей исследуемых языков. Как вывод утверждено, что большинство названий людей по роду занятий во внутрифразеологическом контексте вызывают негативные оценочные ассоциации. Кроме того, сравнительный анализ позволяет нам прийти к заключению о национально-культурной специфике в осмыслении ряда профессий.

Ключевые слова: фразеология, фразеологическая единица (ФО), названия человека по роду занятий, профессии, оценочные ассоциации.

The article deals with the estimating associations, attached to naming people by their occupation as components of phraseological units in the Ukrainian, English and German languages. The topicality of this study is determined by the fact that this group of lexemes (to a greater extent than any other one) has always been estimated by the society, and some certain social connotation is surely connected with the name of profession, approval or condemnation in the language society. Special attention is paid to displaying qualities, characteristic of one or another professional personality, and representing the profession value scale, which nations, native speakers of the languages under analysis, have in their collective consciousness. As a result of the conducted research it is claimed that most of the words denoting people with respect to their occupation have negative estimating associations in the innerphraseological context. Besides, comparative analysis allows us to make a conclusion concerning national-cultural specific character, displayed in the process of the professions comprehension.

Key words: phraseology, phraseological unit, naming people by their occupation, professions, estimating associations.

У сфері кожного різновиду професійної діяльності складається характерна лише для цього середовища колективно-групова свідомість – переконання, цінності, погляди, спільні для представників певної професії.

Будь-яка діяльність накладає свій відбиток на людей, які нею займаються. Вона, з одного боку, висуває до них комплекс вимог, пов'язаних з наявністю у них тих чи інших фізичних, психічних, інтелектуальних здібностей. З іншого боку, та чи інша сфера професійної діяльності формує у людини певне ставлення до навколишнього світу. У рамках культури етносоціуму формуються знання про типові професійні особистості, які втілюють в собі найхарактерніші риси професійної субкультури. Ці знання отримують своє відображення у мовній картині світу через набір асоціативних оцінних смислів, пов'язаних із назвами людей за родом занять. Виступаючи в семантиці вказаних одиниць у вигляді конотативних значень, дані смисли своїм чином виявляються при використанні цих одиниць у внутрішньофразеологічному контексті.

Група найменувань людини за родом занять більшою мірою, ніж будь-яка інша, перебуває у полі зору соціальної оцінки, адже «з назвою професії пов'язується певний соціальний престиж, вона викликає певну естетичну оцінку в мовному колективі» [9, с. 293].

Найменування осіб за родом занять досліджували у різних аспектах: словотворчому (Н. В. Буторина, Е. М. Ляпкова), структурно-семантичному (С. С. Риженко, Л. О. Шкатова), експресивно-стилістичному (О. Й. Голованова, О. В. Душкін). Однак у внутрішньофразеологічному контексті дані назви ще не були предметом лінгвістичних досліджень.

У цій розвідці нашою метою є встановлення та розкриття ролі оцінних асоціацій, закріплених за найменуваннями людей за родом занять, що виступають у складі фразеологічних одиниць української, англійської та німецької мов.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

- 1) виявити конотативні значення назв людини за родом занять у внутрішньофразеологічному контексті, пов'язані з якостями, характерними для тієї чи іншої професійної особистості;

2) відтворити ціннісну шкалу професій, наявну у колективній свідомості народів-носіїв досліджуваних мов; дати їм позитивну або ж негативну оцінку;

3) з'ясувати роль інформації національно-культурного характеру в оцінці представників різного роду професій та занять.

Усього нами проаналізовано 844 українських, 482 англійських та 160 німецьких фразеологізмів та паремій з лексемами на позначення назв людини за родом занять; з них відібрані ті, які є значимими для оцінки тієї чи іншої професійної діяльності.

З погляду традиційної етнічної свідомості складові соціально-професійного простору далеко не рівнозначні. Є види діяльності, які оцінюються найбільш високо, а є й такі, які належать до нижнього рівня соціальної ієрархії. Відповідним чином поцінуються і професії.

Українці – етнос з давньою високорозвиненою землеробською культурою. Саме це заняття обумовило традиційний побут, матеріальну культуру, систему основних свят і обрядів (по суті календарно-землеробських), світогляд, духовні цінності українського народу [2].

В українську мовну картину світу закладені образи й стереотипи, характерні для селянської праці і побуту. Головною працею виступає Землеробська справа, хліборобство як традиційне джерело матеріальних благ. У складі фразеологізмів та паремій української мови наявні наступні назви людей за родом занять "землеробство": *хлібороб (У серпні хліборобу три роботи: і косити, і орати, і сіяти [3, с. 32]), орач / плугар (В орача руки чорні, та хліб білий [3, с. 52]. Плугач оре і в праці рветься, а панське черево так аж дметься [7, с. 91]), жнець (Добрий жнець не питає, чи широкий загінець [7, с. 335])*. Наведені приклади підтверджують, що праця в полі тяжка і виснажлива, потребує працьовитості та наполегливості від її виконавців, а також і вміння володіти різними господарськими вміннями й навичками.

Цей позитивно оцінюваний мовний стереотип хлібороба, пов'язаний із наведеними лексемами, репрезентує базові уявлення про життєдіяльність людини: праця, хоч і важка, розглядається як основа щасливого і благополучного життя; акцентується постулат – щоб отримати гарний результат, потрібно наполегливо працювати.

У складі англійських та німецьких фразеологізмів таких лексем на позначення людей за різними хліборобськими заняттями (таких, як англ. *ploughman* чи нім. *Schnitter*) нами не виявлено, проте тут у складі двох англійських фразем виступає слово *farmer* "фермер", що теж стосується сільськогосподарської діяльності. Одна з цих фразем – це амер. англ. *dirt farmer* "фермер, що сам обробляє землю, не користуючись найманою працею" [1, с. 272] (амер. англ. *dirt* "земля, ґрунт"); тобто це одиниця номінативного характеру, що позначає неможливих фермерів, а значення, що його слово *farmer* привносить у цілісну семантику цієї фраземи, стосується його "центрального" сигніфікативного ядра. Натомість в ідіоматичному словосполученні *afternoon farmer* "ледар, нероба" [1, с. 21] (дослівно "полуденний фермер") ця внутрішня форма непрямим чином свідчить про важку працю в сільському господарстві, яка починається, як відомо, удосвіта; отже, "полуденний фермер – такий, що лінується вставати рано".

Свої конотації мають і традиційні ремесла та особи, що ними займаються. Укр. *майстер*, як і нім. *Meister*, обидва позначають висококваліфікованих ремісників, а також вживаються і взагалі для позначення людей високого рівня кваліфікації, які досягли успіхів у своїй праці. Фраземи з цими словами показують, що дані лексеми виявляють в них як позитивні, так і негативні оцінні асоціації. До позитивних асоціацій відносяться: обізнаність у своїй справі (укр. *Знає майстер, що робить* [7, с. 426]), необхідність навчатися та удосконалювати свої вміння (нім. *Früh übt sich, was ein Meister werden will* – хто змалку вчиться, добрим майстром стане [6: 2, с. 50]; *Übung macht den Meister* – навик майстра ставить [5, с. 395]). До

негативних – пияцтво (укр. *Що майстер, то й п'яниця* [7, с. 462]), зазнайство (нім. *den Meister spielen* – удавати з себе пана [6:2, с. 50]).

У фразеологічному фонді англійської мови дається двояка оцінка професії кравця. З одного боку, вона висока – кажуть, що "людину створює кравець" – *the tailor makes the man* [1, с. 908] (зміст тут, очевидно, той, що й у рос. *по одежке встречают*; варіантом цього англійського прислів'я є *nine tailors make a man*, де мова, очевидно, про звички джентльменів давніх часів) а, з іншого, кравецтво розглядається як справа неприбуткова – *the tailor`s wife is the worst clad* [1, с. 221]. У німецькій фразеологічній картині закладене уявлення про кравців як про маленьких, слабосильних людей, напр.: *frieren wie ein Schneider* "дуже мерзнути, дрижаків хапати" [6:2, с. 171] (дослівно "мерзнути як кравець"); *leicht wie ein Schneider sein* "бути худим як тріска, легким як пір'їна" [6:2, с. 171]; з іншого боку, пор. *essen wie ein Schneider* – їсти за чотирьох [6:2, с. 171] (що свідчить не так про здоровий апетит, як про постійний голод: кравці не отримували належної матеріальної плати за свою роботу, мали недостатньо коштів на прожиття).

В українській мові лексема *кравець* має більш нейтральне емоційне забарвлення і лише з фразеологізму *Про те знає швець та кравець, що він буде кроїть* [7, с. 426] можна дійти висновку про кравця як про знавця своєї справи, утаємниченого у її секрети.

Досліджуючи оцінну інформацію, закладену у назвах ремісників, що фігурують у фраземах, слід зазначити, що у низці випадків їхня соціальна оцінка виключно негативна. Яскравим прикладом негативно конотованої назви ремісника є укр. *швець*. В українській фразеології швець осмислюється таким чином: 1) швець – брехун, ошуканець (*швець, що ступить, то збреше* [7, с. 463]); 2) швець – злодій (*Швець, мнець, копилець – набрав підошов та й к чорту пішов* [7, с. 620]); 3) швець – пияк (*п'яний, як швець* [7, с. 516]); 4) швець (і взагалі ремісник, пор. вище англ. *tailor*) – людина, не здатна себе забезпечити (*Швець без чобіт, а тесля без воріт*), пор. також англ. *the*

cobbler`s (або shoemaker`s) wife is the worst shod [1, с. 221] та нім. *Der Schuster trägt immer die schlechtesten Stiefel* [5, с. 502]. Крім того, ідіома англ. заст. розм. *the shoemaker`s stocks* "тісне взуття" [1, с. 857] є свідченням негативної оцінки роботи шевця.

В українському фразеологізмі іронічно підкреслюється приналежність шевців до простого люду: *Не вважайте, люди добрі, що я швець: говоріть зі мною як з простим* [7, с. 148].

Аналіз фразеологізмів свідчить, що виключно негативні асоціації пов'язані також із такими ремісниками: англ. *tinker* "мідник" – *to swear like a tinker* (букв. "лятися як мідник"), *as drunk as a tinker* "п'яний в зюзю" (дослівно "п'яний як мідник"), *as quarrelsome as a tinker* (букв. "сварливий як мідник"); англ. *hatter* "капелюшник" – *as mad as a hatter* "зовсім божевільний, не при своєму розумі" [1, с. 634] (букв. "божевільний як капелюшник"); нім. *Bürstenbinder* "щіткар" – *trinken wie ein Bürstenbinder* "пити запоєм" (букв. "пити як щіткар"), *jemand läuft (або rennt) wie ein Bürstenbinder* "хто-небудь біжить як очманілий" [6:1, с. 132].

Ремесло муляра, яке має багатовікову історію, у німецькому суспільстві оцінюється з повагою, пор. *pünktlich sein wie ein Maurer* "закінчити роботу вчасно (точно за годинником)" [5, с. 393].

Іронічне ставлення до дігтярів очевидне з українського виразу *Дігтяр і смердить дьогтем*, значення якого, однак, очевидно, ширше і говорить про те, що професійна діяльність накладає свій відбиток, не завжди позитивно конотований, на того, хто нею займається [7, с. 148].

Праця мельника оцінюється українським фразеологізмом як не дуже напружена і тяжка, пор. укр. *Наше діло мірошницьке: підкрутив та й сів* [7, с. 170]; натомість в прислів'ї англ. *much water runs by the mill that the miller knows not of* "ми багато не знаємо про те, що відбувається навкруги нас" [1, с. 682] мірошник виступає як приклад незнання того, що відбувається "під носом".

Спільною для українського і німецького фразеологізмів із "пастухом" є вербалізація уявлення, за допомогою образу пастуха і його стада, про ватажка як істотно подібного до своїх підлеглих: укр. *Який пастух, така й череда* [7, с. 326]; нім. *Wie der Hirt, so die Herde (das Vieh)* [5, с. 291]; натомість англ. *sheep that have no (або sheep without a) shepherd* "безпорадний, безпомічний натовп" [1, с. 856] зображує ватажка як справжню керівну силу для безпорадної маси. Ширше мовний стереотип власне пастуха розкривається в українській фразеології, де він постає лайливим (*Якби Бог слухав пастуха, то б уся череда вигинула* [7, с. 208]), а його праця легкою (*Коли б можна бути через зиму котом, через літо пастухом, а на Великдень попом* [7, с. 362]), але неприбутковою (*Пастух-свинопас, держи хліб про запас* [4, с. 526]) і взагалі "непрестижною" і навіть небажаною (*Не кричи дуже – панський двір близько, в пастухи візьмуть* [7, с. 184]).

Одним із прикладів суто позитивної оцінки професійної діяльності в українській фразеології є лексема *лісничий* – *Був колись лісничим, а тепер нічим* [7, с. 120]. Відповідно працювати лісничим тут символізує престижний фах.

У німецькій фразеології позитивну оцінку у плані наявності доброго апетиту отримує денотат лексеми *Scheunendrescher* "молотник" – у сталому порівнянні *essen wie ein Scheunendrescher* (букв. "їсти як молотник") "уминати за обидві щоки" [6:2, с. 160] (пор. укр. *молотник із миски* "той, хто їсть з великим апетитом, жадібно"); але причиною такого апетиту є, звісно, те, що праця молотника потребує докладання великих фізичних зусиль. Молотник характеризується як завзятий працівник.

До рибалок серед українських селян ставлення було як до бідних, але гідних, пор. *Сам Бог з рибалок апостоли вчинив* [7, с. 464]; *Вудка мокне, а рибак сохне* [7, с. 464]; *Рибу їж, та рибалку не з'їж* – "не багато бери, бо рибалка з риби живе" [7, с. 536]. Відповідник зазначеної лексеми, вжитий у переносному значенні, входить у склад англійської ідіоми, яка має негативне емоційне забарвлення: *the great fisher of souls* "біс, диявол, сатана" [1, с. 439].

Професії, пов'язані зі співаком та грою на музичних інструментах, по-різному характеризуються у фразеології. Так, прислів'я *Як поведуть ті трубачі, так аж шапки з голів підіймаються* [7, с. 613] свідчить, очевидно, про непересічно гучні звуки духової музики. Професія скрипаля представлена в англійських і німецьких пареміях по-різному, пор. порівняння англ. *as drunk as a fiddler* ("п'яний як скрипаль") і прислів'я, де приклад вишколу на скрипалю символізує потребу довгого і старанного навчання для здобуття професії, пор. нім. *Ein zerreibt viel Saiten, eh'er Geiger Wird* (букв. "Багато струн порвеш, поки скрипалем станеш").

Професійна особистість кухаря в англійській фразеології зображується іронічно, пор. прислів'я *God sends us meat and devil sends cooks*.

Серед професій, позначення яких виступають у складі фразеологізмів негативної оцінної семантики, слід також зазначити: укр. *астроном* – *Моя свиня більше знає, як ваш астроном* [7, с. 304]; англ. *bargee* "візник", *fishwife* "торговець рибою", *sailor* "морський", *trooper* "кавалерист" – *to swear like a bargee (або fishwife, sailor, trooper)* "дуже лаятися або лаяти когось" [6, с. 905]; нім. *Bierkutscher* "візник пивоварні" – *fluchen wie ein Bierkutscher* "лаятися як візник" [6:1, с. 102].

Значна кількість оцінних інтерпретацій пов'язана з релігійними діячами. У фразеології трьох мов лексеми на позначення священика мають абсолютно різні асоціації: в англійській мові цей образ асоціюється з розсудливістю (*as sober as a parson* "зовсім тверезий; розсудливий, здравомислячий, серйозний" [1, с. 873]), в німецькій з свободою дій (*das kannst du halten (або machen) wie (der) Pfarrer Aßmann* "роби, як хочеш" [5, с. 43]), а в українській з багатством (*Пин* – *золотий сніп* [7, с. 47]), заздрістю (*зависливі очі, як у nona* [7, с. 236]), ненаситністю (*У nona вовчі очі, а медвеже черево* [7, с. 694]), злом (*Пин людей карає, а сам лихо робить* [7, с. 323]), нечистою силою (*Сніп од снопа, як чорт од nona* [7, с. 452]).

Образ монаха осмислюється наступним чином: 1) монах брехливий (англ. *a friar, a liar* "як монах, то й брехло" [1, с. 359]); 2) монах – злодій (*the friar preached against stealing and had a goose (або pudding) in his sleeve* "монах проповідує проти злочинства, а у самого гусак (або пудинг) у рукаві" [1, с. 359]); 3) монах має відношення до нечистої сили (*I чорт на старість в монахи пішов* [3, с. 134]).

Оцінні асоціації, закріпленні за назвами людини за родом занять у складі фразеологічних одиниць, можна пов'язати з культурно-історичними конотаціями, які склалися під впливом попереднього історичного досвіду. Досліджувані фразеологізми відображають сприйняття представників різних соціальних статусів, професій цих мовних колективів у певний історичний період.

Особі "правителя" – принца, короля, царя, князя – у досліджуваних мовах притаманні наступні характеристики: влада, яка може і суперечити волі Божій (укр. *Воля Божя, а суд царів* [7, с. 207]; англ. *kings have long arms (або hands)* "у королів довгі руки, тобто від королів важко сховатися" [1, с. 577]), багатство (укр. *Якби я був царем, то б все їв мед та сало*; англ. *to live like a prince* "розкошувати, жити на широку ногу" [1, с. 618]; нім. *leben wie ein Fürst* "жити по-царськи, розкошувати" [5, с. 194]), поважність, точність (нім. *Pünktlichkeit ist die Höflichkeit der Könige* "пунктуальність – ввічливість королів" [5, с. 445]), вседозволеність й жорстокість (англ. *war is the sport of kings* "війна – забава королів" [1, с. 992]). Ці та зазначені раніше приклади свідчать про те, що у фразеології яскраво відобразилася соціальна нерівність верств населення – правителів та простого люду, у тому числі й ремісників (які жили в бідності – *вчепився, як злидні бондаря* [5, с. 155]).

У фраземах (пареміях, ідіомах, сталих порівняннях) носії тих чи інших професій можуть поставати як носії певних соціальних конотацій, які виражаються відповідними лексемами. Такі фразеологічні одиниці тяжіють до вираження певних раціонально вмотивованих значень. Водночас є і інші

приклади, коли назва людини за родом занять у складі фразеологізму може функціонувати і для вираження інших сенсів і для конструювання іншого роду мовних образів, які мають, навпаки, інший характер і обумовлені іншими комунікативними потребами, такими, як досягнення гумористичного ефекту (*дурний **nin** хрестив "хто-небудь нерозумний, незоторопний"*) тощо.

Виявлена нами картина сприйняття типових представників тих чи інших професій дозволяє зробити висновок про наявність ціннісної шкали у колективній свідомості певного народу. До категорій, за якими оцінюється будь-який вид професійної діяльності, відносяться: суспільна користь, творча праця, фізична праця, життєво необхідний продукт, відповідальність, якість праці та її складність, наявність кваліфікації. Позитивну оцінку інтерпретацію отримують професійні образи, чия праця відповідає цим критеріям. В українській фразеології це такі найменування людей за родом занять, як: хлібороб, лісничий; в англійській – пастух, піп, кравець (відносно позитивну); в німецькій – муляр, молотник, скрипаль.

За результатами дослідження ми можемо стверджувати, що більшість назв людей за родом занять викликають негативні оцінні асоціації. Найбільша кількість оцінних інтерпретацій негативного характеру пов'язана з осмисленням образу попа в українських фразеологізмах. Також негативну оцінку отримують професії трубача, астронома; в англійських фразеологічних одиницях – мідника, капелюшника, скрипаля, повара, моряка; німецьких – кравця, щіткаря. Спільним для трьох мов в негативному висвітленні є образ шевця; для двох – української та англійської – рибака, монаха; для англійської і німецької – візника.

Порівняльний аналіз фразеологічних фондів української, англійської та німецької мов, а саме тих одиниць, що містять у своєму складі найменування людини за родом занять, дозволяє нам дійти висновку про національно-культурну специфіку в осмисленні низки професій. Саме тому перспективою подальшої розробки проблеми є дослідження фразеологізмів із зазначеним

компонентом в культурно-історичній перспективі, а також виявлення та вивчення їх структурно-семантичних та формально-структурних особливостей.

Література

1. Англо-український фразеологічний словник / Уклад. К. Т. Баранцев. – 3-тє вид., стер. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2006. – 1056 с.
2. Британ В. Т. Історія української культури: навч. посібник / В. Т. Британ, Л. С. Підлісна, А. В. Савич та ін. – Дніпропетровськ: НМетАУ, 2010. – 196 с.
3. Вознюк Л. П'ять тисяч прислів'їв та приказок / Уклад.: Л. Вознюк. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2010. – 224с.
4. Жаворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В. В. Жаворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
5. Немецко-русский фразеологический словарь / Уклад. Л. Э. Бинович, Н. Н. Гришин / Под ред. д-ра Малиге-Клаппенбах и К. Агрикола. Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: «Русский язык», 1975. – 656 с.
6. Німецько-український фразеологічний словник: в 2-х томах / Уклад. В. І. Гаврись, О. П. Пророченко. – К.: Радянська школа, 1981. – Т. 1. – 416 с., Т. 2. – 384 с.
7. Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше / Уклав М. Номис / Упоряд., приміт, та вступна ст. М. М. Пазяка. – К.: Либідь, 1993. – 768 с.
8. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 2008. – 1104 с.
9. Шмелёв, Д. Н. Способы номинации в современном русском языке / Д. Н. Шмелёв. – М: Наука, 1982. – 293 с.

Ponomarova, Oksana. Estimating Associations of the Phraseological Components Naming People by their Occupation.